

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA "NON/BREAD" TUSHUNCHASINING KONSEPTUAL TASVIRI

Buzurxanova Kamola Sanjarovna

Tadqiqotchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14874301>

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda o'zbek va ingliz tillarida "non/bread" tushunchasining konseptual tasviri lingvokognitiv hamda lingvokulturologik nuqtai nazardan tadqiq etiladi. "Non" va "bread" so'zlari nafaqat lug'aviy ma'no, balki milliy tafakkur, urf-odatlar, qadriyatlar, metaforik talqinlar va ramziy mazmun jihatidan ham chuqur ko'rib chiqiladi. O'zbek mentalitetida "non" baraka, farovonlik va ma'naviy yuksalish timsoli sifatida e'zoz qilinsa, ingliz madaniy doirasida "bread" ko'proq tirikchilik, kundalik hayot ta'minotiga ishora qiluvchi semantik maydon yaratadi. Ushbu tadqiqot til va madaniyat o'zaro uzviy bog'liq jarayon ekanini hamda milliy merosni saqlash va zamonaviy ilm-fan talablari doirasida uni anglash zarurligini ko'rsatadi.

KALIT SO'ZLAR: konsept, lingvokognitiv, lingvokulturologik, non, bread, mentalitet, madaniy kod, metafora, urf-odat, semantika.

TEZIS MATNI

Til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro uzviy munosabatlar turli konseptlarning shakllanishi va rivojlanishida yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek va ingliz tillarida "non/bread" tushunchasining konseptual tasviri ana shunday lingvistik-madaniy jarayonni yaqqol ko'rsatib beruvchi misollardan biridir. Zero, non o'zbek xalqining turmush tarzida muhim o'rin tutib, qadimdan buyon muqaddas ne'mat sifatida e'zozlanib kelingan. Ingliz tilidagi "bread" atamasi ham birinchi galda oziq-ovqat vositasi sifatidagi oddiy leksik ma'noga ega bo'lsa-da, u ham metafora va frazeologik birikmalar orqali turli madaniy-ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Lingvokognitiv yondashuv "non/bread" so'zlarining nutqiy va mental modellarini o'rganishda qulay metodologik asos vazifasini bajaradi. O'zbek tilida "non topmoq", "non tuz ustidan qasam ichmoq" kabi ifodalar nonning inson hayotida tirikchilik, mehnat, sadoqat va hurmat kabi tushunchalar bilan bevosita bog'liqligini anglatadi. Ingliz tilida esa "to earn one's bread" iborasi kun kechirish, pul topish ma'nosini bildiradi. Bu o'rinda "non/bread" konsepti kognitiv modelda egallagan o'rnini tushunish uchun lug'aviy ma'no ustiga qurilgan semantik qatlamlar, metafora va metonimiya kabi nutqiy vositalar alohida o'rganiladi.

Lingvokulturologik tadqiqotlar ko'rsatkichi shundan iboratki, o'zbek jamiyatida "non" desak, uni mehmonga dasturxon yozish, to'y va marosimlarda tantanali ravishda tortish, turli odob-axloq me'yorlarini e'zozlash kabi qadriyatlar yodga tushadi. Nonni sindirish marosimi yoki non tutish bilan bog'liq urf-odatlar milliy mentalitetning chuqur qatlamlarida saqlanib kelayotgan timsollarni ifodalaydi. Ingliz madaniyatida "bread" an'anaviy shaklda muhim o'rin tutsa-da, u ko'proq asosiy ovqat manbai, kundalik hayotiy zarurat va iqtisodiy omillar bilan bog'lanadi. Shu bois "breadwinner" kabi atamalar oilada daromad keltiruvchi shaxsni anglatuvchi lingvokulturologik aspekti ifodalaydi. Bu jihatlar milliy madaniy kodlarda "non/bread" konsepti qanday tarixiy va ijtimoiy jarayonlar natijasida shakllanishini ham ko'rsatib turadi.

O'zbek va ingliz tillarida "non/bread" konseptining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy, ijtimoiy, diniy va geografik omillar ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. O'zbeklarning deyarli har bir kunlik taomnomasi non atrofida shakllangani, nonni isrof qilmaslik, nonni yuqoriroq ko'tarib yurish, bekorga tashlamaslik kabi odatlar milliy ongda nonning nafaqat moddiy, balki ma'naviy ta'sir kuchiga ega ekanini ko'rsatadi. Ingliz jamiyatida esa bugungi kunda ovqatlanish odatlari turlicha bo'lib, non har doim ham dasturxonda muqaddas sifatida qabul qilinmaydi. Shunday bo'lsa-da, "bread" so'zi iqtisodiy farovonlik va kundalik hayotning ajralmas qismi sifatida metaforik ma'nolarga boy.

Demak, lingvokognitiv va lingvokulturologik tahlil ikki til birliklarida namoyon bo'lgan bir qator o'xshash va farqli jihatlarni ochib beradi. Bir tomondan, "non/bread" konsepti hayotiy zarurat, oziq-ovqat manbai sifatida umumiy ma'no doirasini shakllantiradi. Ikkinchi tomondan, har bir xalqning urf-odatlar, an'analari, ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ko'ra bu konsept turli metaforik ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. O'zbeklar uchun "non" hayotni asraydigan, insonni matonatli bo'lishga chorlaydigan, vaqtincha quvonch va so'zsiz hurmat bilan bog'liq konsept bo'lsa, inglizlar uchun "bread" mehnat bilan bog'langan zaruratni, farovonlikni va iqtisodiy mustaqillikni ifodalaydi.

Shu o'rinda diqqatga sazovor tomoni shundaki, har ikki tillarda ham "non/bread" so'zlariga doir turli ibora va maqollar orqali "non/bread" konsepti kishilar ongida nafaqat fizik, balki ijtimoiy-madaniy, ramziy va ruhan quvvat beruvchi obyekt sifatida shakllanganini ko'rish mumkin. Bunday tadqiqotlar til va madaniyat o'zaro uyg'unlashgan, bir-birini to'ldiradigan, ayni vaqtda turli tarixiy jarayon va an'analarni ta'sirida turlicha rivojlangan murakkab hodisa ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, o'zbek va ingliz tillarida "non/bread" tushunchasini lingvokognitiv va lingvokulturologik nuqtai nazardan tadqiq etish milliy madaniy kodlarni tahlil qilish, qadriyatlar tizimini aniqlash hamda boshqa tillar bilan qiyosiy o'rganish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu, bir tomondan, lingvistik tadqiqotlar doirasida kognitiv model hamda metafora nazariyalarining imkoniyatlarini kengaytirs, ikkinchi tomondan, xalqning turmush tarzi, madaniy merosi va ma'naviy qadriyatlarini chuqur anglash, ularning hozirgi zamon jamiyatidagi ahamiyatini belgilash uchun zarur manba vazifasini bajaradi. O'zaro qiyosiy tahlillar natijasida madaniy farqlanishlar bilan bir qatorda, universallik tamoyillari ham aniqlanadi. Natijada, mazkur konsept doirasida til, tafakkur va madaniyatning mujassamlashuvi yanada ravshanlashadi.

References:

1. Safarov Sh.Q. Til va tafakkur: lingvokognitiv yondashuv. – Toshkent: Fan, 2019. – 280 b.
2. G'ofurov O. Non konseptining lingvokulturologik tahlili // O'zbek tili va adabiyoti. – 2020. – №2. – B. 52–60.
3. Karimov Sh. Milliy qadriyatlar va lingvokognitiv xususiyatlar: non konsepti tahlili. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018. – 205 b.
4. Langacker R. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

6. Boyko A.A. Cognitive Approaches to Lexical Semantics. – London: Routledge, 2018. – 268 p.
7. Yokubova S. O'zbek xalq maqollarida "non" komponentining semantik tahlili // Til va adabiyot tadqiqotlari. – 2020. – №3. – B. 44–50.
8. Norton J. The Cultural Semantics of Bread in English Proverbs. – London: Palgrave Macmillan, 2017. – 176 p.